

Kalajoen paloapuyhdistyksen alkuvuodet 1860–1870

Paloapuyhdistykset 1800-luvun lopun suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisen rakenteen ja yhteisvastuun ilmentäjinä

Oulun yliopisto Historiatieteet

Tieteiden ja aatteiden historian
kandidaatintutkielma

14.6.2021

Viivi Anttila

Sisällys

Johdanto	3
1. Paloavun antamisesta Kalajoen paloapuyhdistykseksi	8
1.1. Virallisen toiminnan aloittaminen	8
1.2. Yhdistyksen toiminta	11
2. Paloapuyhdistys kyläyhteisön liimana?	14
Loppupäätelmä	16
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	19

Johdanto

Kandidaatintutkielmani aihe on Pohjois-Pohjanmaan varhaisimman paloapuyhdistyksen eli Kalajoen paloapuyhdistyksen alkuvaiheet 1860–70-luvuilla sekä niiden tarkastelu *yhteisvastuun* käsitteen kautta. Pohdin tutkielmassani syitä ja tarvetta paloapuyhdistysten perustamiselle 1800-luvun lopun Suomessa, ja käsittelem tää Kalajokea esimerkkitapauksena käyttäen. Yhteisvastuun käsitteen näkökulman valitsin, koska paloapuyhdistykset ja niitä seuranneet vakuutusyhdistykset ja -yhtiöt ovat vaikuttaneet yhteiskuntaan myös sosiaalisessa mielessä.

Useat vielä nykyäänkin olemassa olevat suomalaiset vakuutusyhtiöt ovat alun perin syntyneet paikallisten paloapuyhdistysten pohjalta, ja idean tutkimusaiheeseeni sainkin alun perin LähiTapiola Pohjoisen vakuutusyhtiöltä. LähiTapiola syntyi vuonna 2013 kahden eri fuusion, Tapiolan ja Lähivakuutuksen pohjalta. Tapiola (1982) oli fuusio Aurasta ja Pohjasta, ja Lähivakuutusryhmittymä puolestaan syntyi pitkälti paikallisten palovakuutusyhdistysten pohjalta.¹ Niiden edeltäjiä puolestaan olivat pitäjakohtaiset paloapuyhdistykset. Nykypäivän vakuutusyhtiöiden fuusioketjua taaksepäin mentäessä päädytäänkin lopulta paloapuyhdistysten perustamiseen. Suomen ensimmäistä varsinaista paloapuyhdistystä on hankala määrittää niiden toiminnassa olleiden taukojen takia, mutta niitä perustettiin pitäjissä vuodesta 1770 lähtien ja erityisesti 1800-luvun jälkipuoliskolla.² Kalajoen paloapuyhdistyksen syntyhistorian ohella tutkimukseni selvensikin paloapuyhdistysten perustamisen syitä myös yleisesti.

Varhaisten suomalaisten paloapuyhdistysten historiaa on tutkittu jonkin verran, ja myös vakuutusala on suhteellisen tutkittu aihe. Esimerkiksi LähiTapiola-vakuutusyhtymän historiasta yleisesti löytyi kirjallisuutta, samoin LähiTapiola-fuusion muodostaneista yhtiöistä, Pohjasta ja Aurasta, sekä Lähivakuutuksesta. Juuri LähiTapiola Pohjoisen historiaa ei kuitenkaan ole juuri tutkittu, minkä vuoksi siitä oli kiinnostavaa muodostaa selkeämpi kokonaiskuva. Myöskään Kalajoen paloapuyhdistyksestä ei ole tehty varsinaista historiallista tutkimusta. Näin ollen oma tutkimukseni tuo lisää tietoa näistä vaiheista, mutta

¹ Koivisto 2016: 10–50.

² Henttinen 2005: 74–77.

lähtökohta tuotti tutkimukseen oman haasteensa, sillä osa alkuperäislähteistä oli kadonnut vuosien saatossa. Aikarajauksen tutkimukseen tein Kalajoen paloapuyhdistyksen syntyajankohdan perusteella. Yhdistys osoittautui perustetuksi vuonna 1863, mutta sen toiminta alkoi virallisesti vasta muutamaa vuotta myöhemmin. Muodostamani tutkimuskysymykset ovat seuraavat: milloin ja miksi perustettiin Pohjois-Pohjanmaan ensimmäinen paloapuyhdistys? Millaiset olivat kyseisen yhdistyksen alkuvaiheet? Tutkimuksessa erityisesti painottuvana näkökulmana on 1800-luvun suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisen rakenteen ja yhteisvastuun ilmeneminen juuri paloapuyhdistysten kautta. Kuinka yhteisvastuullisuus vaikutti paloapuyhdistysten perustamiseen?

Lähdeaineistona tutkimuksessa ovat LähiTapiolan omissa arkistoissa Oulussa ja Kalajoella sijaitsevat aineistot. Kalajoen toimipisteen arkiston aineistoista osa on irrallisia kirjoja tai kirkossa julkisesti seurakunnalle luettuja kuulutuksia, osa taas tilikirjoja ja kousten pöytäkirjoja. Vanhin löytämäni Kalajoen paloapuyhdistyksen kokouspöytäkirja oli vuodelta 1867. Kyseiset aineistot toimivat tutkimukseni pohjana esimerkkitapausten kautta. Suomen virallisen tilaston eli SVT:n XXII. *VAKUUTUSOLOTTA. B. 19. Vakuutus-tarkastajan kertomus paikallisten paloapu- ja eläinvakuutusyhdistysten toiminnasta vuonna 1923* (1925) puolestaan ei kuulunut tutkimukseni aikarajauksen piiriin, mutta se oli mielestäni tarpeeksi luotettava lähdeaineisto silloisen Oulun läänin todennäköisesti vanhimman paloapuyhdistyksen määrittämistä varten.

Tutkimuskirjallisuuden osalta yleishistoriallisia teoksia ovat Matti Peltosen toimittama *Arki ja murros: tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* (1990) sekä Annastiina Henttisen *Vakuuttavaa yhteistyötä. Lähivakuutus-ryhmän historia* (2005). *Arki ja murros* kuvaa 1800-luvun Suomea yhteiskuntana historiatieteellisen tutkimuksen kautta, joten siitä sai tietoa tuon ajan suomalaisesta yhteiskunnasta. *Vakuuttavaa yhteistyötä* puolestaan käsittelee Lähivakuutusryhmän ja paloapuyhdistysten historiaa ja toimi tutkimukseni kannalta tärkeänä teoksena esimerkiksi paloapuyhdistysten lakisääteisyttä koskien. Aarre Aunolan *Kalajokisuun Lähivakuutusyhdistys. Paikallisivakuutuksen vaiheet Kalajoella, Rautiossa, Alavieskassa ja Himangalla vuodesta 1863* (1991) taas on historiikki, mutta antaa kattavan kuvan juuri Kalajokisuun Lähivakuutusyhdistyksestä ja sen historiasta. Teos oli tarpeellinen tutkimuksessani sen vuoksi, että keskityin erityisesti Kalajoen

paloapuyhdistykseen eikä varsinaista tutkimuskirjallisuutta ollut siitä saatavilla. Metodeiltaan arkistoaineistoja ja tutkimuskirjallisuutta hyödyntävä tutkimukseni on lähilukuun perustuva kvalitatiivinen tutkielma aiheesta.

Yhteisvastuun käsite on monitahoinen, ja tutkimuskirjallisuudessa samalle ilmiölle käytettiin paikoin myös termiä *solidaarisuus*. Sosiaalitieteissä 1800- ja 1900-luvuilla esiintyneille yhteisvastuun määritelmille olivat yhteistä vastavuoroisuuden ja keskinäisen riippuvuussuhteen periaatteet,³ jotka jälkikäteen tarkasteltuna ovat näkyneet myös paloapuyhdistysten toiminnassa. Itse paloapuyhdistysten toimintaa 1800-luvun lopussa kuitenkin ohjasivat erilaiset lakisäädökset. Nykyisen velkakirjalain (31.7.1947) toisessa pykälässä yhteisvastuuta määritellään seuraavasti:

*Jos useat ovat antaneet velkakirjan tekemättä ehtoa vastuun jaosta, vastatkoon kukin sitoumuksesta omasta ja toistensa puolesta. Kun joku velallisista on maksanut velan, olkoon hänellä oikeus periä jokaiselta toiselta yhteisvelalliselta tämän osuus. Jos joku näistä on ilmeisesti maksukyvytön tai jos hänen oleskelupaikkansa on tuntematon, maksakoon kukin muista yhteisvelallisista osuutensa vajauksesta. Sama olkoon laki, milloin se, joka on maksanut velan, on toiselta yhteisvelalliselta vaatinut tämän osuutta tai tarkoituksenmukaisella tavalla lähettänyt ilmoituksen vaatimuksestaan eikä maksua ole sen jälkeen kuukauden kuluessa suoritettu.*⁴

Määritelmässä on havaittavissa suora yhteys paloavunannon periaatteeseen, vaikkei siinä kyse ollutkaan varsinaisesta velasta. Paloapua saava oli kuitenkin niin kutsutusti edunsaaja, jolle muut kunnan paloavun piiriin kuuluvat olivat velvoitettuja maksamaan tuhon laajuudesta riippuvaisen korvaussumman paloapuyhdistyksen säädösten mukaisesti. Oikeustieteellisen lakimääritelmän perusteella yhteisvastuun voidaankin katsoa olevan vastuunkantoa ja huolehtimista muista yhteisön jäsenistä, ja se oli keskeinen periaate paloapuyhdistysten toiminnan taustalla. Paloavun anto oli alun perin liikevoittoa tavoittelematon järjestelmä.⁵

³ Liukko 2013: 44–45.

⁴ Velkakirjalaki 31.7.1947/622, 2§

⁵ Henttinen 2005: 13.

Suomeakin koskeva *paloavun antaminen* säädettiin ensimmäisen kerran Ruotsi-Suomen vuoden 1347 maakuntalaissa: kihlakunnan tuli antaa paloapua vahingossa syntyneistä paloista tai sellaisissa tapauksissa, joissa aiheuttaja ei voinut vahinkoa itse maksaa.⁶ Jos palon aiheuttaja saatiin selville ja todettiin kihlakunnanoikeudessa syylliseksi, tuli hänen maksaa määrätty korvaukset vahingon kärsineelle osapuolelle. Paloavun annon tarkoitus oli turvata kruunun ja valtion varat suojelemalla talonpoikien elinkeinoa ja veronmaksukykyä. Mikäli yksittäinen tila kärsi vahinkoja, siitä elantonsa saaneet ihmiset menettivät kaiken, ja valtio puolestaan menetti veronmaksajia. Lisäksi vahingot koostuivat usein enemmästä kuin vain yhdestä talosta tai tilasta.⁷

Maatalouden turvaaminen olikin niin tärkeää, että se kirjattiin lakiin asti. Alkuun kruunu antoi tulipalovahingon kärsineille verohelpotuksia, mutta 1600-luvun alussa auttaminen siirrettiin talonpoikien itsensä velvollisuudeksi. Lain mukaan paloapukorvauksia myönnettiin palossa tuhoutuneista tai vaurioituneista rakennuksista, ja myöhemmin myös maatalouteen liittyvistä tarvikkeista, kuten esimerkiksi viljanjyvistä ja karjasta. Aluksi paloavusta saatavat korvaukset olivat kaikille yhtä suuria, mutta varallisuuserojen kasvaessa myös paloavun annossa siirryttiin kokonaisuutensa määrään suhteutettuihin korvauksiin. Mitä varakkaampi oli, sitä enemmän oli velvoitettu maksamaan paloapua.⁸ Sitä myös koskivat säätyrajat: jokaisen talonpojan oli kuuluttava paloavun piiriin, mutta ylemmille säädyille se oli vapaaehtoista. Paloapua kuitenkin sai vain silloin, kun sitä antoi itse.⁹

Suomessa paloapujärjestelmä otettiin käyttöön vaiheittain 1600-luvun alkupuoliskon aikana. Sen menestys oli vaihtelevaa, kunnes 1680-luvulla säädettiin niin kutsuttu *talonsatselmusjärjestys*, jossa paloavun anto säädettiin pakolliseksi velvollisuudeksi. Paloavun antamisvelvollisuus säilyikin laissa aina 1700-luvulle asti. Vuosina 1766–1770 oli voimassa asetus vapaaehtoisuuteen pohjautuvasta paloavusta, ja vuoden 1770 lakiasetuksessa *paloapuyhdistyksistä* tuli pitäjakohtaisia yhdistyksiä. Talonpojilla ei ollut enää

⁶ Ollila 1968: 1–3.

⁷ Henttinen 2005: 12–14, 19.

⁸ Henttinen 2005: 14–17, 23–30.

⁹ Ollila 1968: 1–3.

velvoitetta maksaa paloapua pitäjän ulkopuolisille tiloille.¹⁰ Yhdistyksissä ei enää ollut myöskään säätyrajoja eikä maaveroon perustuvia rajoituksia.

¹⁰ Henttinen 2005: 23, 29, 45–68.

1. Paloavun antamisesta Kalajoen paloapuyhdistykseksi

1.1. Virallisen toiminnan aloittaminen

Vuonna 1897 silloiseen Oulun lääniin kuului yhteensä viisikymmentä paloapuyhdistystä.¹¹ Niistä vanhin eli Kalajoen paloapuyhdistys perustettiin 6.5.1863, mutta varsinaisen toimintansa se aloitti muutamaa vuotta myöhemmin 1866–1867.¹² Paloaputoiminta muuttui Suomessa kunnalliseksi pääsääntöisesti 1860-luvulla kunnallisasetuksen myötä.¹³ Paloapu oli kuitenkin olemassa jo ennen virallisia paloapuyhdistyksiä, ja kaiken kaikkiaan paloavunannon kehitys paloapuyhtiöiksi ja niistä edelleen nykyisenlaisiksi vakuutusyhtiöiksi oli pitkän kehityksen tulosta. Annastiina Henttinen pitää keskinäisen avunannon kirjaamista lakiin harvinaisena ja ainutlaatuisena piirteenä, eikä paloavun kaltaista voittoa tavoittelematonta järjestelmää hänen mukaansa tunneta muualla historiassa.¹⁴

Tarkasteltaessa Liukon esittämiä vakuutushistorian kehitysvaiheita paloapu kuuluisi sen ensimmäiseen portaaseen eli *yksityisen vastuun yhteiskunnallistumiseen*. Tämä tarkoittaa yksittäisten ihmisten vastuun jakamista suuremman joukon kesken. Liukon mukaan taustalla olivat ensin erilaiset avunannon muodot, kuten paloavun anto, joka sittemmin kehittyi yksityisten tahojen tai valtion – tai tässä tapauksessa myös kunnan – ylläpitämäksi järjestäytyneeksi vakuutustoiminnaksi.¹⁵ Tämä kehityskulku näkyi Kalajoellakin, jossa 1700-luvulta peräisin olevista paloapusopimuksista siirryttiin vähitellen viralliseen palo-vakuutustoimintaan.

¹¹ SVT 1925: 6.

¹² Aunola 1991: 21, 31.

¹³ Ollila 1968: 1–3.

¹⁴ Henttinen 2005: 15–18.

¹⁵ Liukko 2013: 29.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Yhdistys. (Lääni ja kunta.) Förening. (Län och kommun). <i>Sociétés.</i>	Toiminnan alkanisvuosi. Redörens valdig år. <i>Année de fondation.</i>	Vakuutussumma vuoden päättyessä, jälleenvakuutettua osaa vähentämättä. Försäkringssumma vid årets slut utan avdrag av återförsäkringar. <i>Sommes assurées à la fin de l'année, réass. non déduites.</i>			Vuoden lopussa olevasta vakuutussummasta on jälleenvakuutettu Av försäkringssumman vid årets slut var återförsäkrat. <i>Réassurances à la fin de l'année.</i>	Tilivuoteen kuuluvat vahingot. Skador hörande till redovisningsåret <i>Sinistres de l'année coulante.</i>		
		Kiinteistöä. Fastighet. <i>Immeubles.</i>	Irtaimistoa. Lösegendom. <i>Meubles.</i>	Yhteensä. Summa. <i>Somme.</i>		Kiinteistöä. Fastighet. <i>Immeubles.</i>	Irtaimistoa. Lösegendom. <i>Meubles.</i>	Yhteensä. Summa. <i>Somme.</i>
1,000 markkaa. — 1,000 mark.					Markkaa. — Mark.			
Oulun lääni. — Uleåborgs län.								
<i>Oulun kihlakunta. Uleå härad.</i>								
1	Liminka	1870	4,397	1,848	6,245	3,336	—	—
2	Temmes	1871	1,841	810	2,651	1,423	—	—
3	Lumijoki	1911	—	—	1) 6,660	266	100	200
4	Tyrnävä	1894	13,106	8,133	21,239	14,995	47,950	14,210
5	Muhos	1871	2,951	1,610	4,561	—	800	600
6	Utajärvi	1897	3,134	1,877	5,011	2,281	15,700	8,947
7	Ylikiminki	1898	2,543	1,272	3,815	2,101	3,000	2,315
8	Haukipudas	1910	16,673	10,273	26,946	15,683	30,535	20,479
9	Ii	1897	2,617	1,309	3,926	—	1,200	2,076
10	Pudasjärvi	1884	4,091	2,457	6,548	3,690	—	—
11	Kuusamo	1911	3,141	1,354	4,495	—	13,181	350
12	Yhteensä — Summa		54,494	30,943	92,097	43,775	112,466	49,077
<i>Salon kihlakunta. Salo härad.</i>								
13	Alavieska	1910	2,282	510	2,792	—	—	135
14	Kalajoki	1863	7,499	4,592	12,091	3,489	50	570
15	Rautio	1867	1,177	449	1,626	1,011	—	—
16	Ylivieska	1911	5,206	2,361	7,567	1,045	11,235	3,933
17	Sievi	1911	6,630	4,203	10,833	4,930	7,680	3,568
18	Pyhäjoki	1911	3,803	1,130	4,933	273	80	95
19	Merijärvi	1885	2,244	830	3,074	1,300	2,050	300
20	Oulainen	1897	5,251	2,291	7,542	1,767	1,170	545
21	Salon emäsetrak	1892	3,645	1,822	5,467	3,037	1,850	300
22	Saloinen	1884	3,000	1,001	4,001	1,300	1,000	40
23	Vihanti	1911	2,011	3,855	5,866	3,536	1,500	650
24	Rantsila	1871	3,669	2,395	6,064	1,897	60	185
25	Hailuoto	1884	1,834	1,551	3,385	—	600	50
26	Yhteensä — Summa		48,251	26,990	75,241	23,585	27,275	10,321

Kuva 1. Suomen virallinen tilasto SVT (1925). Kuten yllä olevan kuvan alimmasta taulukosta voi havaita, Salon kihlakuntaan kuulunut Kalajoen paloapuyhdistys perustettiin vuonna 1863 ja on täten silloisen Oulun läänin vanhin paloapuyhdistys.

Kuten Kalajoen paloapuyhdistyksen nimestä jo voi päätellä, sen perusti Kalajoen seurakunta. Ainakin ennen vuotta 1840 paloapukorvaukset perittiin kappelikunnan asukkailta, mutta kappelikunta oli laaja, ja järjestelmä tuli siten asukkaille kalliiksi. Tämä saattaa olla yksi syy siihen, miksi Kalajoelle päätettiin perustaa oma kunnallinen paloapuyhdistyksensä vuonna 1863.¹⁶ Mallia saatettiin saada myös muista Suomen paloapuyhdistyksistä, joista ensimmäinen virallinen yhdistys vaikuttaisi tilastojen valossa olleen vuonna 1857 perustettu Lohtajan paloapuyhdistys.¹⁷ Lohtajan ja Kalajoen välimatka on vain muutaman

¹⁶ Aunola 1991: 27–29.

¹⁷ SVT 1925: 18.

kymmentä kilometriä, joten vaikutteet ovat varmasti levinneet pitäjien ja seurakuntien välillä.¹⁸

1800-luvulla Suomen yhteiskunnallinen rakenne koki muutoksia. Hallintorakennetta uudistettiin, nationalismi yhtenäisti kansaa ja teollistumisen myötä korostunutta epätasa-arvoa korjaamaan lähtenyt sosialismin aate otti jalansijaa myös Suomessa. Lisäksi väestö kasvoi nopeasti, mikä johti työttömyyden ja köyhyyden lisääntymiseen.¹⁹ Vuosina 1866–1868 vallitsivat nälkävuodet, jolloin koko maa kärsi laajamittaisesta nälänhädästä huonojen satovuosien takia. Viljan hinta nousi, eikä kaikilla ollut enää varaa ostaa sitä. Maata viljelevät talonpojatkin saattoivat joutua ostamaan lisää viljaa kauppahuoneilta. Kaikkein eniten nälkävuosista kärsivätkin maaseutupitäjät ja niiden köyhimmät asukkaat.²⁰ Lisäksi nälkä- ja katovuodet verottivat myös kuntien varoja, erityisesti kun kunnat olivat velvoitettuja maksamaan köyhäinapua sitä tarvitseville.²¹ Kiinnostavaa onkin, että Kalajoen paloapuyhdistys aloitti virallisen toimintansa nimenomaan nälkävuosien aikana. Oliko jälleen taustalla maatalouden turvaaminen kriisitilanteen vallitessa? Pyrkivätkö kunnat tai valtio turvaamaan maataloutta tai helpottamaan maaseudun väestön toimeentuloa aikana, jolloin tulipalon kaltaisella onnettomuudella olisi ollut entistä tuhoisimmat seuraukset vahingon kärsineelle?

Aarre Aunola esittää, että Kalajoen paloapuyhdistys perustettiin, koska järjestäytyneelle toiminnalle oli tarvetta eivätkä aiemmat sopimukset paloavun annosta enää toimineet.²² Päätelmänsä hän perustelee siteeraamalla Kalajoen paloapuyhdistyksen ensimmäisiä sääntöjä vuodelta 1866.²³ Arvoitukseksi aineiston perusteella kuitenkin jää, minkä vuoksi siihenastiset vakuutukset eivät olleet riittäviä. Henttinen sen sijaan toteaa aiempien paloapuosopimusten olleen aikansa nähneitä, koska ne eivät koskeneet kaikkia tilallisia, kuten vaikkapa torppareita, eikä korvausten myöntämisessä huomioitu vakuutuskohteiden erilaisia syytymistäipumuksia.²⁴ Myönnetyt korvaussummat eivät myöskään olleet

¹⁸ Aunola 1991: 27.

¹⁹ Peltonen toim. 1990: 79–80.

²⁰ Peltonen toim. 1990: 36, 44.

²¹ Peltonen toim. 1990: 81.

²² Aunola 1991: 29.

²³ Aunola 1991: 32–43.

²⁴ Henttinen 1991: 103.

riittäviä vahinkoihin nähden. Vuonna 1865 voimaan tullut kunnallisasetus muutti asian, sillä se erotti kunnat ja seurakunnat erillisiksi tahoiksi. Tämä tarkoitti sitä, että myös paloapukorvausten käsittely siirtyi kunnille, eikä kuulunut enää seurakuntien vastuulle. Lisäksi säätyrajoilla ei enää ollut merkitystä paloavun saamisen ja antamisen kannalta, vaan paloapu perustui kunnallisasetuksen myötä vapaaehtoiseen jäsenyyteen.²⁵ Asetus oli tärkeä maaseudun tilattoman väestön kannalta, jota nälkävuodet koettelivat pahiten. Uusi kunnallisasetus sekä nälkävuodet ja niistä seuranneet ongelmat maataloudelle ja maaseudun väestölle saattoivatkin olla molemmat osatekijöitä kunnallisten paloapuyhdistysten ja myös Kalajoen paloapuyhdistyksen perustamiselle.

Aiemmin yhteiskunnassa pitkään vallinnutta luokkarakennetta pidettiin luonnollisena, mutta sosialismin aatteen myötä luokkaerojen lieventämisestä tuli ajankohtaista.²⁶ Sosialismi alkoi näkyä Suomessa kuitenkin vasta 1870-luvulta lähtien ja oli ensisijaisesti työväen aate.²⁷ Paloavun annossa ja paloapuyhdistysten perustamisessa sosialismi ei varsinaisesti näkynytkään, sillä niiden tarkoitus oli nimenomaan maatalouden turvaaminen, olihan Suomi maatalousyhteiskunta vielä pitkälle 1900-luvun puolelle. Paloapu olikin taloudellisesti hyödyllinen järjestelmä. Näin ollen sosialismi ei vaikuttanut Kalajoen paloapuyhdistyksen perustamiseen tai alkuvuosien toimintaan, eikä taustalla todennäköisesti ollut aatteellista avunannon ja solidaarisuuden ideologiaa. Järjestelmä muodostui käytännön kautta.

1.2. Yhdistyksen toiminta

Paloavun piiriin kuuluivat kaikki ne seurakuntalaiset, jotka maksoivat paloapua yhteiseen kassaan.²⁸ Kaikki pitäjän asukkaat eivät paloapuun kuitenkaan olleet oikeutettuja: vuodelta 1864 peräisin olevassa kuulutuksessa todetaan, että

seisovasta Herra Guvernörin päätöksestä saattaa ihtekukin havaita että Kalajoen Emäkirkon Seurakunta on erillään Pitäjän yhteisestä Palovakuutus seurasta, ja ei saata

²⁵ Henttinen 2005: 102–103.

²⁶ Saari toim. 2006: 17.

²⁷ Niemelä 2014: 17–24.

²⁸ Aunola 1991: 29.

*palovahinkosta apua saaja, jos vahinko tapahtuu, ellei tähän Seurakunnan erityiseen vakuutukseen yhisty.*²⁹

Vain siis Kalajoen Emäkirkon seurakuntaan kuuluneet ja yhteiseen kassaan paloapua maksaneet jäsenet olivat oikeutettuja korvauksiin tulipalon sattuessa heidän omalle kohdalleen. Paloapuyhdistys myös oli paikallisempi ja kyläkohtaisempi toimija kuin aiemmin koko pitäjän laajuudelle ulottuneet paloapusopimukset.

Yhdistyksen asioista päättivät äänestyksellä sen jäsenet, ja alkuvuosina myös yhdistyksen virkoihin valittiin toimihenkilöt jäsenten keskuudesta äänestämällä. Jäsenten yhteiskunnallista asemaa ei tilikirjoista ilmennyt, mutta ylöskantosummien perusteella suuri osa heistä oletettavasti oli maata viljeleviä talollisia. Enemmistönä esimerkiksi vuoden 1866 tilikirjassa olivat henkilöt, joiden arvioidut vuositulot olivat tarkastuksen perusteella keskimäärin 1000–2000 markkaa, kun taas joidenkin osakkaiden tulot olivat reilusti yli tai alle sen. Kyseisenä vuonna paloapua ylöskannettiin 1 markka 1000 markkaa kohden koko vuoden osalta.³⁰ Vuonna 1868 sitä vastaavasti perittiin vain 50 penniä 1000 markkaa kohden,³¹ mihin todennäköisesti olivat syynä nälkävuosien negatiiviset vaikutukset. Myös vahingon kärsineelle osakkaalle korvattava summa suhteutettiin omaisuuden määrään. Lisäksi siihen vaikutti palon syytymissyy: vahingosta maksettiin enemmän korvauksia kuin huolimattomuudesta aiheutuneesta tulipalosta. Vaikka tuloeroihin perustuva luokajakajako säilyi yhteiskunnassa, paloapuyhdistyksen myöntämien korvausten suhteen osakkaat olivat tasaveroisia.

Vuonna 1867 paloapuyhdistyksen asioita hoitamaan valittiin erillinen komitea. Komiteaan valittuihin jäseniin kuului talollisia ja ainakin yksi kauppias. Yhdistyksen vanhimasta säilyneestä kokouspöytäkirjasta käy ilmi, että komitean tehtäviin kuului muun muassa solmia vakuutussopimuksia, tutkia tulipalojen syitä, myöntää korvauksia palaneesta omaisuudesta sekä hoitaa paloturvallisuustarkastukset vakuutettujen ja vakuutettavien rakennusten osalta. Sen tuli myös toimittaa tilinteko ja vuosikertomus yhdistyksen jäsenille

²⁹ J.D. Roosin kuulutus 28.3.1864 Kalajoen kirkossa.

³⁰ Luettelo Kalajoen emä Seurakunnan Palovakuutuksen summista 1866.

³¹ Kirje Kalajoen Emäkirkon Seurakunnan Palovakuutus Seuran kokouksesta 20.12.1867.

kerran vuodessa.³² Niin kutsutut *palosyynimiehet* hoitivat vakuutettavan omaisuuden sekä tuhojen laajuuden arvioinnin.³³ Yhdistys maksoi palkkaa niille, jotka sen nimissä työskentelivät, kuten puheenjohtajalleen, asiamiehelle, rahastonhoitajalle sekä *ylöskantoa* eli maksujen perimistä hoitaneille henkilöille.³⁴

Paloapukorvauksia maksettiin pitkään vuoden 1347 maakuntalain ja sitä seuranneiden lakien pohjalta eli ainoastaan palaneista rakennuksista, myöhemmin myös viljanjyvistä ja karjasta.³⁵ Kalajoen paloapuyhdistyksen säilyneissä tilikirjoissa ilmenivät koko 1860-luvun ajan vain osakkaiden nimet ja ylöskannettava summa, joka oli kullekin henkilökoh-taisen palosyynin perusteella määrätty. Niihin ei sisältynyt luetteloita irtaimistosta, ja irtaimiston vakuuttaminen tulikin paloapuyhdistysten piiriin vasta myöhemmin. Eräässä vahinkotapauksessa vuodelta 1868 tilan navetassa oli syttynyt tulipalo, joka oli tuhonnut koko rakennuksen, siinä olleen irtaimiston ja ne eläimet, joita ei ollut ehditty saada ulos palon nopean leviämisen johdosta.³⁶ Tulipalo todettiin mahdollisesti tuntemattomaksi jääneen henkilön sytyttämäksi, ja vahingon kärsineen tilan isännälle päätettiin maksaa palokorvauksia yhteisestä kassasta kolme neljäsosaa siitä summasta, jonka arvoiseksi palossa tuhoutunut omaisuus oli palosyynissä arvioitu. Tässä tapauksessa korvattavaksi katsottiin rakennuksen lisäksi myös eläimet ja vilja.³⁷ Irtaimiston vakuuttamisesta Kalajoella keskusteltiin osakkaiden anomuksesta pidetyssä kokouksessa ensimmäisen kerran vuonna 1868, joten ilmeisesti sille oli tarvetta.³⁸ Itse asetus kuitenkin tuli voimaan vasta myöhemmin, sillä vuoden 1869 kuulutuksessa kutsuttiin osakkaita jälleen keskustelemaan siitä, olisiko irtaimiston vakuuttaminen tarpeellista.³⁹ Vasta 1870-luvun asiakirjoissa esiintyi yksityiskohtaisia luetteloita menetetyistä irtaimistosta.

³² Kalajoen paloapuyhdistyksen pöytäkirja 3.3.1867.

³³ Aunola 1991: 35.

³⁴ Kalajoen paloapuyhdistyksen pöytäkirja 3.3.1867.

³⁵ Henttinen 2005: 14–17.

³⁶ Vahinkoraportti Johan Friisin pitämän palosyynin pohjalta 30.9.1868.

³⁷ Leonard Helanderin, J.D. Roosin, Anton Langilan ja Johan Friisin allekirjoittama kirje Kalajoen Emäkirkon Seurakunnan Palovakuutus Direktionin kokouksesta 5.10.1868.

³⁸ Leonard Helanderin, Jaako Merenojan, Juho Mamusen, Antti Tilkisniskan, Matti Himangan, Heikki Myllylän ja Kustu Himangan allekirjoittama kirje Kalajoen Emäkirkon Seurakunnan Palovakuutus seuran kokouksesta 2.11.1868.

³⁹ J.D. Roosin kuulutus 9.1.1869 Kalajoen kirkossa.

2. Paloapuyhdistys kyläyhteisön liimana?

Vuonna 1865 annettu kunnallisasetus siirsi Kalajoellakin paikallisten asioiden päätösvalan seurakunnalta erillisille kuntakokouksille. Annettujen päätösten toimeenpanon toteutti kunnallislautakunta.⁴⁰ Paloapuyhdistyksen asioista, kuten sen virkoihin nimitettävistä henkilöistä, pääsivät äänestämään yhdistykseen kuuluvat jäsenet, ja yhdistyksen kokouksista ilmoitettiin kirkossa pidettävissä kuulutuksissa.⁴¹ Paloapujärjestelmästä tulikin viimeistään virallisen yhdistyksen perustamisen jälkeen sosiaalista ja yhteisöllistä toimintaa yhdistykseen kuuluvien kylän asukkaiden kesken.

Nälkävuosien ajalta on Kalajoen paloapuyhdistyksen toiminnasta havaittavissa mielenkiintoinen seikka. Vuodelta 1867 peräisin olevassa kirkolliskuulutuksessa yhdistyksessä toiminut Leonard Helander ilmoittaa, että monet ovat jättäneet määrätyn paloapusumman kokonaan maksamatta.⁴² Vuoden 1868 kirkolliskuulutuksessa samainen Helander toteaa, etteivät palosyynejä eli omaisuuden arviointia hoitaneet henkilöt ole viime aikoina toteuttaneet tarkistuksia oikein, eikä syynilistojakaan ole ollenkaan ulosotettu, ja täten asiaa tulee käsitellä seuraavassa kokouksessa.⁴³ Kuulutusten ajankohtana paloapuyhdistyksen virallisen toiminnan aloittamisesta oli kulunut vain vuosi tai kaksi, mutta todennäköisesti maksujen maksamattomuuteen ja kenties myös syynitarkistusten laiminlyöntiin ovat vaikuttaneet painavasti myös nälkävuosien osuminen juuri kyseisille vuosille. Joka tapauksessa kyläläiset eivät vaikuta osallistuneen yhdistykseen toimintaan kovin innokkaasti tuona aikana, sillä muutamaa viikkoa myöhemmin Helander piti jälleen kuulutuksen, jossa totesi, ettei osakkaita viime kuulutuksessa julistettuun kokoukseen ollut tullut paikalle, ja uudelle kokoukselle olisi täten tarvetta.⁴⁴ Seuraavassa kokouksessa päätettiin rankeista virkansa laiminlyöneitä syynimiehiä sakkomaksulla, mikäli nämä eivät toimittaisi vaadittuja syynilistoja yhdistykselle kahden viikon määräajan sisällä.⁴⁵

⁴⁰ Peltonen toim. 1990: 80.

⁴¹ Leonard Helanderin kuulutus 7.12.1867 Kalajoen kirkossa.

⁴² Leonard Helanderin kuulutus 13.4.1867 Kalajoen kirkossa.

⁴³ Leonard Helanderin kuulutus 6.6.1868 Kalajoen kirkossa.

⁴⁴ Leonard Helanderin kuulutus 27.6.1868 Kalajoen kirkossa.

⁴⁵ Leonard Helanderin kuulutus 6.7.1868 Kalajoen kirkossa.

Paloavun merkitys oli suuri. Henttinen toteaa paloavun periaatteen muodostaneen pohjoismaisen yhteiskuntajärjestyksen perustan.⁴⁶ Myös Akseli Ollila mainitsee paloavun sosiaalisen merkityksen pohjoismaiselle yhteiskuntaelämälle, eli yhteisen vastuun kantamisen erityisesti vaikeina aikoina.⁴⁷ Jyri Liukko puolestaan kuvaa niin paloapua kuin muitakin avustusyhdistyksiä termillä *tasajakoinen solidaarisuus*:

*”Kaikki ryhmän jäsenet osallistuivat yhteisiin kuluihin samassa suhteessa riippumatta siitä, oliko joillakin muita suurempi tai pienempi alttius joutua onnettomuuteen kuin toisilla.”*⁴⁸

Näiden perusteella paloavun voisi siis katsoa olleen yhteistä osallistumista ja auttamista onnettomuuden sattuessa, vaikka se perustuikin määrättyihin lakiasetuksiin, eikä avustusten maksaminen vuosittain välttämättä aina herättänyt positiivisia tunteita. Paloavun suhteen huomioitavaa kuitenkin on, ettei se perustunut liioin vapaaehtoisuuteen eikä tasajakoisuuteen ennen vuoden 1865 kunnallisetustusta, mutta sen jälkeen nämä seikat korjaantuivat.

Aineistosta ei kuitenkaan käy paloapuyhdistysten suhteen ilmi muita yhteisöllisen auttamisen piirteitä kuin lakiasetusten ja käytännön tarpeen määräämät palokorvaukset paloapuyhdistyksen kassaan. Myöskään tutkimuskirjallisuudessa ei esiinny paloapuyhdistysten toimintaan liittyviä muita auttamisen piirteitä. Varsinaista talkoohenkeä taustalla tuskin siis on ollut. Huomioon ottaen paloapuyhdistysten voittoa tavoittelemattoman luonteen sen voi kuitenkin katsoa olleen enemmän kuin puhtaasti ainoastaan taloudelliseen hyötyyn pohjautuva järjestelmä. Kenties lakiasetusten pääasiallinen rooli onkin ollut varmistaa tasapuolinen avunanto ja saanti kaikille osakkaille.

⁴⁶ Henttinen 2005: 11.

⁴⁷ Ollila 1968: 1.

⁴⁸ Liukko 2013: 27.

Loppupäätelmä

Kalajoen paloapuyhdistyksen perustamisen taustalla vuonna 1863 olivat sekä taloudelliset että lakisääteiset syyt. Paloavun annosta hyötyivät sen saajat ja antajat. Tosin antajat hyötyivät suoraan vain, mikäli onnettomuus sattui heidän itsensä kohdalle, jolloin heistä tuli korvauksen saajia. Näin kävi myös niissä tapauksissa, kun onnettomuus koski useampaa taloutta, kuten koko kylää, jolloin vahinko väistämättä kosketti laajempaa osaa yhteisöstä. Tällöin vaikutukset saattoivat tuntua koko kylässä ainakin taloudellisessa mielessä. Lisäksi paloapujärjestelmä oli hyödyllinen myös kuntien ja valtion kannalta turvautessaan verotuloja mahdollisimman monelta asukkaalta. Taustalla ei kuitenkaan ollut ideologista ajatusta yhteisvastuullisuudesta, vaan paloapu oli perinteiden pohjalta käytännöllisyyden ja taloudellisuuden sanelemana kehittynyt järjestelmä. Paloapuyhdistysten periaate pohjautui pitkälti aiempien vuosisatojen aikana muodostuneisiin toimintaan ja tapoihin.

Paloapuyhdistyksiä voisikin kenties pitää eräänlaisena yhteiskunnallisena perinteenä tai ilmiönä, joka oli osoittanut hyödyllisyytensä ja oli siten säilyttämisen arvoinen järjestelmä. Vaikkei esimerkiksi yhteisviljelyyn perustuvaa sarkajakopakkoa enää 1800-luvulla Kalajoen paloapuyhdistyksen perustamisen aikaan ollut voimassa, oli aikoinaan sen ja muiden tekijöiden vaikutuksen alaisena muodostunut järjestelmä säilynyt ja kehittyi edelleen. Esimerkiksi Henttisen mukaan paloavun anto oli uudelle ajalle tullessa ainakin Ruotsin ja Tanskan alueilla ”vanhastaan maan tapa.”⁴⁹ Samanlaisena se ei luonnollisesti kuitenkaan ollut Suomessakaan säilynyt, vaan niin käytännöt kuin laitkin muuttuivat useaan kertaan. Taustalla oleva periaate oli kuitenkin samankaltainen: solidaarisuus ja keskinäinen riippuvuussuhde oli loppujen lopuksi kannattavaa niin yksittäisille ihmisille kuin seurakunnille, kunnille ja valtioillekin.

Mikä oli siis yhteisvastuun merkitys paloapuyhdistyksille ja niihin liittyneille ihmisille? Ideologisen yhteisvastuullisuuden jäädessä pois kiinnittyy huomio lakisääteiseen yhteisvastuullisuuteen ja solidaarisuuteen. Paloapuyhdistyksissä tämä ilmeni ennen kaikkea

⁴⁹ Henttinen 2005: 13.

vuoden 1865 kunnallisasetuksen kautta, joka salli paloapuun kuulumisen kaikille ja teki siitä vapaaehtoisuuteen perustuvaa. Se oli myös paloapuyhdistysten kannalta askel lähemmäs kohti nykyisenlaista vakuutusjärjestelmää, jossa vakuutuksen ottaminen on yksilökohtaisempaa eikä niinkään ryhmäsidonnaista, vastavuoroista auttamista vakuutuksen ottajien itsensä kesken. Eräänlainen yhteisen vastuun ottaminen paloapuyhdistyksissä vapaaehtoisuudestaan huolimatta oli silti, sillä onnettomuus saattoi kohdata yhtä lailla ketä tahansa. Muutoin yhteiskunnassa näkyvät luokkaerot eivät paloapuyhdistyksissä olleetkaan vuoden 1865 jälkeen enää olennaisia.

Tutkimuskirjallisuudessa esiintyi useamman kerran ajatus paloavusta nimenomaan pohjoismaisille yhteiskunnille tyypillisenä ilmiönä. Ajatus on kiinnostava, sillä se muodostaa lukijalle vahvasti kuvan taustalla olleesta yhteishengestä ja kenties ideologisestakin solidaarisuudesta sekä tasa-arvosta. Paloapu oli kuitenkin talouspohjaisesta luonteestaan huolimatta myös vahvasti yhteisöllinen ja sosiaalinen järjestelmä: onnettomuuden sattuessa korvauksiin ja auttamiseen osallistui lähes koko kylä, ja apu oli vastavuoroista. Myös päätöksenteko oli yhteistä. Voidaan spekuloida, että paloapu olisi saattanut olla eräs kylää sosiaalisesti yhtenäistävä ilmiö, mutta kuten tutkimuksessa toisaalta ilmeni, yhdistyksen maksuihin ja toimintaan ei aina osallistuttu kovinkaan innolla. Taustalla siis tuskin oli varsinaista ideologista aatetta ihmisten keskuudessa. Huomioitavaa on myös se, että ainakaan tutkimissani alkuperäislähteissä ei itsessään yhteisvastuun käsitettä esiintynyt, vaan se on myöhemmin useammallakin eri tieteenalalla kehitetty termi. Paloapuyhdistysten aikalaiskontekstissa ei siis todennäköisesti puhuttu yhteisvastuusta aivan samalla tavalla kuin se nykyään määritellään.

Jatkotutkimusta ajatellen olisi mielenkiintoista selvittää, millaisia eroavaisuuksia yhteisvastuullisuuden näkymisessä ja soveltamisessa käytäntöön oli tuon ajan maaseudun ja kaupunkien välillä. Elinkeino- ja väestörakenne kun alkoivat muuttua 1800-luvun lopulta lähtien aiempaa nopeammin. Esimerkiksi gradun tutkimuskysymyksenä taas voisi olla kiinnostavaa pohtia sitä, miten ja miksi paloapuyhdistykset muuttuivat edelleen palovakuutusyhtiöiksi. Kolmas kiinnostava näkökulma on paloavun periaatteen yhteys nykypäivään. Varallisuuserojen kasvettua käyttöön otettiin omaisuuden määrään suhteutettavat korvaukset, mikä periaatteena vastaa nykyään toimivaa verotusjärjestelmää. Liukon

mukaan avunannosta alkunsa saaneet vakuutusmuodot taas johtivat lopulta nykyisen hyvinvointivaltion syntyyn. Hyvinvointivaltion juurien tutkiminen varhaisten vakuutusyhtiöiden kautta olisikin hyvin mielenkiintoista.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I Painamattomat lähteet

LÄHITAPIOLA POHJOISEN ARKISTO

Kalajoen toimipiste

J.D. Roosin kuulutus 28.3.1867 Kalajoen kirkossa.

J.D. Roosin kuulutus 9.1.1869 Kalajoen kirkossa.

Kalajoen paloapuyhdistyksen kokouspöytäkirja 3.3.1867.

Leonard Helanderin, J.D. Roosin, Antti Tilkisniskan, Pietari Siipolan, Jaako Vetoniemen ja J. Merenojan allekirjoittama kirje Kalajoen Emäkirkon Seurakunnan Palovakuutus Seuran kokouksesta 20.12.1867.

Leonard Helanderin, Jaako Merenojan, Juho Mamusen, Antti Tilkisniskan, Matti Himangan, Heikki Myllylän ja Kustu Himangan allekirjoittama kirje Kalajoen Emäkirkon Seurakunnan Palovakuutus seuran kokouksesta 2.11.1868.

Leonard Helanderin, J.D. Roosin ja Anton Langilan allekirjoittama kirje Kalajoen Emäkirkon Seurakunnan Palovakuutus Direktionin kokouksesta 5.10.1868.

Leonard Helanderin kuulutus 7.12.1864 Kalajoen kirkossa.

Leonard Helanderin kuulutus 6.6.1867 Kalajoen kirkossa.

Leonard Helanderin kuulutus 6.6.1868 Kalajoen kirkossa.

Leonard Helanderin kuulutus 27.6.1868 Kalajoen kirkossa.

Leonard Helanderin kuulutus 6.7.1868 Kalajoen kirkossa.

Luettelo Kalajoen emä Seurakunnan Palovakuutuksen summista 1866.

Vahinkoraportti Johan Friisin pitämän palosyynin pohjalta
30.9.1868.

II Painetut lähteet

LÄHITAPIOLA POHJOISEN ARKISTO

Oulun toimipiste

Suomen virallinen tilasto (SVT) 1925: *XXII*.

VAKUUTUSOLOT. B. 19. Vakuutustarkastajan kertomus paikallisten paloapu- ja eläinvakuutusyhdistysten toiminnasta vuonna 1923. Valtioneuvoston kirjapaino.

III Tutkimuskirjallisuus

Aunola, Aarre 1991: *Kalajokisuun Lähivakuutusyhdistys. Paikallisvakuutuksen vaiheet Kalajoella, Rautiossa, Alavieskassa ja Himangalla vuodesta 1863.* Kalajokilaakson Kirjapaino Oy. Ylivieska.

Henttinen, Annastiina 2005: *Vakuuttavaa yhteistyötä. Lähivakuutus-ryhmän historia.* Karisto Oy. Hämeenlinna.

Koivisto, Jukka 2016: *Tahto ratkaisee. Näin syntyi LähiTapiola.* Otava.

Liukko, Jyri 2013: *Solidaarisuuskone – elämän vakuuttaminen ja vastuuajattelun muutos.* Gaudeamus Helsinki University Press.

Niemelä, Heikki 2014: *Yhteisvastuuta ja valinnanvapautta. Sairausvakuutus 50 vuotta.* Kelan tutkimusosasto, Helsinki. Juvenes Print Oy, Tampere.

Ollila, Akseli 1968: *Sata vuotta palovakuutustoimintaa. Ylivieskan palovakuutusyhdistys 1867–1967.* Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy. Ylivieska.

Peltonen, Matti (toim.) 1990: *Arki ja murros: tutkielmia keisariajan lopun Suomesta.* Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

Saari, Juho (toim.) 2006: *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Gaudeamus Kirja. Helsinki.

IV Verkkolähteet

Velkikirjalaki 31.7.1947/622 § 2. <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1947/19470622#a622-1947>. (Luettu 29.10.2020.)